

Prof. zw. dr hab. Barbara Kozusznik
Instytut Psychologii
Uniwersytet Śląski

Recenzja
pracy doktorskiej
pt. „Stres organizacyjny nauczycieli w reformowanej szkole w latach 2008 – 2012”
napisanej przez mgr Urszulę Stępień.

Otrzymałam do recenzji poprawioną wersję rozprawy doktorskiej napisanej przez mgr Urszulę Stępień. W związku z tym, że moja ostateczna konkluzja po recenzji pierwszej wersji rozprawy była pozytywna, przytoczę obszernie fragmenty mojej poprzedniej recenzji i w kilku miejscach odniosę się do wprowadzonych przez Autorkę zmian.

Autorka pracy zajęła się ważnym problemem związanym z przemianami polskiej szkoły – stresem nauczycieli. Sukces polskiej szkoły wiąże się z rolą nauczyciela, jego zaangażowaniem, kompetencjami i poczuciem misji zawodowej. Niestety, intensywne wprowadzanie zmian związanych z reformą edukacji oznaczało nie tylko pozytywne efekty w pracy nauczyciela ale przyniosło też wiele napięć i negatywnych zjawisk. Polska osiągnęła niewątpliwe sukcesy w następstwie reformy oświaty w 1999 roku, którą Autorka uczyniła przedmiotem rozważań i oznacza to wysokie lokaty w wynikach międzynarodowego badania PISA, polscy uczniowie uzyskali wysokie miejsca w skali europejskiej zarówno w czytaniu, naukach biologicznych i matematyce. Wzrosła liczba kandydatów do szkół średnich, utworzono w Polsce kilka tysięcy nowych szkół. Wszystko to spowodowało wzrost wymagań wobec nauczycieli i wzrost ich wysiłku aby sprostać nowym wymaganiom – między innymi konieczności ukończenia wyższych studiów, zmiany stylu i metod nauczania w kierunku kształcących myślenie. Niestety, ocena reformy oświaty przez społeczeństwo nie jest wysoka mimo obiektywnych sukcesów. Społeczeństwo źle ocenia reformę wskazując na stres i negatywne konsekwencje w postaci kosztów emocjonalnych ponoszonych przez uczniów –

lęku przed niepowodzeniem, porażką. Stres doświadczany jest nie tylko przez uczniów, ich rodziców ale w ogromnym stopniu dotyczy też nauczycieli, którzy zostali poddani próbie wytrzymałości i płacą wysokie koszty psychologiczne aż do wypalenia zawodowego włącznie. Autorka pracy problem stresu nauczycieli wynikający z przeprowadzonej reformy uczyniła przedmiotem swojej pracy i sformułowała następujące cele badań: określenie źródeł stresu w pracy nauczycieli polskich szkół, zależności między nimi, strategii radzenia sobie ze stresem, które pozwalają zachować poczucie satysfakcji z pracy, wskazanie tych aspektów pracy nauczyciela, które przekładają się na jakość pracy polskich szkół.

Autorka podzieliła pracę na trzy części, z czego dwie pierwsze to części teoretyczne a trzecia dotyczy badań własnych.

W części pierwszej poświęconej problematyce oświaty i roli nauczyciela we współczesnej szkole w Polsce w rozdziale pierwszym, którego tytuł brzmi złowrogo (albo obiecująco?): „Ostatnia reforma oświaty w Polsce”. Autorka analizuje wiele zagadnień związanych z reformą i rzeczywiście uderza ogrom problemów, kontekstów - zagadnienia związane z obowiązkiem edukacji, zmianami programowymi w polskim szkolnictwie, opisuje mechanizmy dostosowywania się oświaty do zaleceń władz centralnych. W kolejnym podrozdziale mgr Stępień opisuje model współczesnej szkoły oparty na nowoczesnym nauczaniu i założeniach stymulacji prawdziwego rozwoju uczniów, dalej opisuje szkołę jako środowisko wychowawcze, omawia miejsce szkoły w środowisku rodzinnym i lokalnym z podkreśleniem wolności podmiotów - nauczycieli, rodziców i uczniów oraz roli rad szkół. Dalej omówione są problemy współpracy i partnerstwa między podmiotami relacji szkoła – rodzice, reforma edukacji, wychowawcza rola szkoły i rola jej dyrektora. Podsumowaniem rozdziału jest podrozdział omawiający rolę i miejsce nauczyciela i ucznia we współczesnej szkole. Autorka ukazuje rolę nauczyciela opartą na idei podmiotowości, zaangażowania, jako pewnego rodzaju ideał, który w oparciu o osobiste wartości realizuje w procesie nauczania dialog z uczniem. Wymaga to nieustannego doksztalcania, nabywania nowych kompetencji związanych na przykład z umiejętnościami nauczyciela do pomagania uczniom w wyzwaniu i budowaniu silnej motywacji osiągnięć, budowaniu własnego świata wartości. Rola nauczyciela jawi się nie tylko jako przekazującego wiedzę ale jako autorytetu, doradcy, mistrza i przewodnika dla uczniów kształtującego i pomagającego utrwalić postawy i wartości uczniów.

Nadal uważam, że lepszy tytuł dla tego rozdziału to moim zdaniem „Wyzwania nowe prądy etc.” gdyż obecny tytuł sugeruje, że zostanie omówiona reforma i jej konkretne

założenia. Uważam też, że Autorka w poprawionej wersji pracy lepiej opisała i uzasadniła opisywaną reformę oświaty.

Rozdział drugi dotyczy zmian w polskim systemie edukacji i procesów które dokonały się w związku ze zmianami ustrojowymi i decentralizacją władzy w Polsce i w związku z wejściem Polski do Unii Europejskiej – przebudowa systemu politycznego państwa, konieczność nowoczesnego kształtowania świadomości społecznej, harmonizacji działań zgodnie z wymaganiami Unii Europejskiej i in. Autorka wskazuje, że ważną rolę pełni społeczny klimat szkoły, który wspomaga budowanie relacje wspierające i nastawienie społeczności szkolnej na uczenie się.

Rozdział trzeci pierwszej części zawiera omówienie kompetencji nauczycielskich we współczesnej szkole i Autorka stara się wymienić różne podejścia do klasyfikowania kompetencji nauczycielskich, opierając się na pracach polskich autorów, akcentując konieczność wszechstronnej orientacji w świecie i roli organizatora i animatora pracy dydaktycznej, inspiratora wszelkich treści związanych z człowiekiem i jego otoczeniem i twórcą struktury psychologicznej wychowanków. Kompetencje te składają się jak pisze Autorka na nową rolę nauczyciela. Autorka wskazuje na szereg niedociągnięć związanych z rolą nauczyciela we współczesnej szkole, niewłaściwy stosunek nauczycieli do uczniów, brak szacunku, nadmierną rutynę i brak zaangażowania. Autorka mówi o kryzysie szkolnictwa i wychowania związanym z wartościami, ich hierarchią, brakiem umiejętności porozumienia między nauczycielami i uczniami. Na koniec tego rozdziału mgr Stępień omawia sprzeczności w rozumieniu roli nauczyciela – niejasność roli, niespójność, psychologiczną trudność i niezgodność z innymi ważnymi rolami np. rodzica. Autorka zwraca też uwagę na dominację tradycyjnego stereotypu nauczyciela i promowania go przez szkoły i wyższe szkoły pedagogiczne co może stanowić przeszkodę dla pracy młodych, nowoczesnych i otwartych młodych nauczycieli i uniemożliwić im realizację nowoczesnej wizji edukacji.

Ostatni, czwarty rozdział części pierwszej dotyczy obrazu szkoły. Tytuł co prawda jest zbyt ogólny i nie zapowiada zawartości ale rozdział dotyczy szkoły jako organizacji i Autorka próbuje dokonać w nim syntezy wiedzy na temat współczesnej szkoły jako organizacji, kultury organizacyjnej szkoły jako szczególnej organizacji społecznej, warstw kultury, funkcji kultury i klimatu szkoły omawiając dalej organizację pracy nauczyciela, cechy zawodu nauczyciela, sytuację nauczyciela i ucznia w polskiej w szkole i wskazuje na

konieczność przystosowania się do nowych wymagań i na rolę kultury pedagogicznej w kształtowaniu procesów dostosowujących szkołę do wymagań współczesnego świata.

Oceniając część pierwszą starałam się znaleźć główne wątki i podtrzymuję moja poprzednia opinię, że Autorka za bardzo rozbudowała konkretne opisy i mniej widoczne jest jej dążenie do skomentowania jaka jest obecnie reformowana Szkoła, która jak wynika z tytułu ma być źródłem stresu. Autorka w poprawionej wersji znacznie poszerzyła bibliografię i powołuje się na wiele nowych źródeł i doceniam pracę włożoną w ich przestudiowanie. Nadal brakuje mi w części teoretycznej dotyczącej opisu szkoły własnych podsumowań Autorki, które powinny się pojawiać na zakończenie określonych wątków. Jest to słabość tekstu jednak dobrze dobrana zawartość rozdziałów doprowadza mnie do wniosku, że współczesna Szkoła to twór skomplikowany, poddany reformie jawi się jako generujący mnóstwo wyzwań i problemów.

W części drugiej mgr Stępień omawia zagadnienie stresu, rozpoczynając od zdefiniowania pojęcia, w oparciu o najbardziej znane koncepcje Lazarusa, Hobfolla, Coxa in. W kolejnym rozdziale omówiony jest stres organizacyjny i koncepcje między innymi Cooper, Marshall, organizacyjne czynniki stresu, władza jako przyczyna stresu, klasyfikacja symptomów stresu. Na koniec omówiona jest rola zawodowa nauczyciela i trudności jej realizacji i stres nauczycielski oraz jego specyfika. Dalej Autorka omawia koncepcję stresu nauczycielskiego Kyriacou i Sutcliffe'a opartą na koncepcji Coopera i Marshalla i inne koncepcje np. Coopera. W ostatnim rozdziale teoretycznym dotyczącym stresu Autorka omawia sposoby radzenia sobie ze stresem m.in. koncepcję Haan. Autorka na zakończenie pisze, że dotychczasowe koncepcje radzenia sobie ze stresem skupiały się na osobie nauczyciela i tym co może on sam zrobić w walce ze stresem a teraz mamy potrzebę badania całego kontekstu szkoły jako organizacji, którą należy tak zarządzać, aby zminimalizować stres. Uważam, że część dotycząca stresu jest napisana klarownie i kompetentnie i rozważania zostały w poprawionej wersji wzbogacone o nowe źródła literaturowe.

Część empiryczną otwiera rozdział w którym sformułowany jest cel, pytania i metody badawcze. Autorka zadaje pytania o źródła stresu nauczycieli, specyfikę radzenia sobie z nim, satysfakcję z pracy, relacje między źródłami stresu a satysfakcją z pracy i radzeniem sobie.

W dalszej części o charakterze empirycznym Autorka przedstawia wyniki swoich badań, najpierw charakteryzuje badaną grupę a później wyniki dotyczące poszczególnych pytań. Na przykład najbardziej stresogenne dla nauczycieli są sposób zarządzania i klimat organizacyjny szkoły, obciążenie zawodowe i polityka oświatowa państwa. Najczęściej stosowane metody radzenia sobie ze stresem to racjonalizacja problemu, rozładowanie napięcia, ucieczka w działanie. Dla poczucia satysfakcji z pracy decydujące znaczenie mają psychologiczne warunki pracy i fizyczne warunki pracy.

Autorka wykazała, że umiejętności zarządzania szkołą w dużym stopniu decydują o satysfakcji z pracy, podobnie polityka oświatowa i obciążenie zawodowe.

Autorka przygotowała pieczołowicie tabele i wykresy, aby ułatwić analizę wyników i ogólnie, tak jak w mojej poprzedniej recenzji oceniam część empiryczną pozytywnie jako wnoszącą sporo ciekawych informacji na temat stresu nauczycieli w polskiej szkole.

Podsumowanie zawiera dyskusję wyników badań i odniesienie do celu badania a więc określenia źródeł stresu w pracy nauczycieli polskich szkół, zależności między nimi, strategii radzenia sobie ze stresem, które pozwalają zachować poczucie satysfakcji z pracy, wskazania tych aspektów pracy nauczyciela, które przekładają się na jakość pracy polskich szkół.

Autorka stwierdza, że współczesna szkoła po reformie edukacyjnej wywołuje stres a zatem nauczyciele zmuszeni są do poszukiwania strategii radzenia sobie z nim. W oparciu o wyniki własnych badań Autorka przedstawia kilka możliwych rozwiązań, w tym promocję zdrowia psychicznego. Autorka proponuje zarządzanie programem promocji zdrowia w miejscu pracy w tym wypadku w szkole i przewiduje złożoną listę działań, które powinien podjąć dyrektor szkoły jako zarządzający. Oceniając pozytywnie troskę mgr Stępień o zminimalizowanie stresu nauczycieli obawiam się jednak, że bez radykalnych zmian działań które są najbardziej stresogenne czyli polityki oświatowej państwa możemy mieć problemy z autentyczną eliminacją źródeł stresu.

Zabrakło mi w dyskusji wskazania na te źródła stresu, które są możliwe do całkowitego wyeliminowania. Przydałoby się też wskazanie które skutki stresu można załagodzić tak, żeby nie były zbyt dolegliwe. Autorka formułuje pod adresem zarządzających szkołą dodatkowo obciążające zadania. Jeśli weźmiemy pod uwagę odpowiedzialność przed ministerstwem związaną z realizacją programu nauczania a do tego program promocji zdrowia nauczycieli a potem uczniów to możemy mieć kłopot z jego realizacją. Zadań jest za dużo, przydałaby się refleksja nad tym co jest niezbędne już i wykonalne, a co musimy na jakiś czas odłożyć.

Biorąc jednak pod uwagę wysiłek Autorki związany z opracowaniem teoretycznym zawierającym wiele ciekawych materiałów i przemyśleń innych Autorów, doceniam wyniki przeprowadzonych badań i wskazówki praktyczne i mimo kilku wcześniejszych uwag, nadal ogólnie pozytywnie oceniam pracę mgr Urszuli Stępień i w konkluzji, biorąc pod uwagę walory pracy:

1. Rzetelną analizę teoretycznych koncepcji, dyskusję problemu i sposób wyciągania wniosków;
2. Przeprowadzenie oryginalnych badań nad ważnym społecznie problemem;
3. Praktyczne znaczenie wyników badań dla praktyki rozwiązywania problemów zarządzania szkolnictwem, eliminacji stresu nauczycieli i promowaniu sposobów radzenia sobie ze stresem w pracy nauczyciela

stwierdzam, że rozprawę mgr Urszuli Stępień można uznać za w odpowiadającą wymogom stawianym pracom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie jej do dalszych faz przewodu doktorskiego.

Barbara Kozłowska

5 maja 2016 r.